

Олена ЩЕРБАНЬ

*керамолог, с. н. с. Національного
музею-заповідника українського гончарства
в Опішному, м. н. с. Інституту керамології*

ПОНАДСТОЛІТНЯ ІСТОРІЯ ГОНЧАРНОГО ШКІЛЬНИЦТВА ОПІШНОГО

Гончарне шкільництво було започатковано в Україні з останньої чверті XIX ст. З того часу гончарні навчальні заклади діяли у багатьох осередках (Берлінці-Лісові, Глинськ, Дибинці, Кам'янець-Подільський, Коломия, Макарів Яр, Миргород, Межиріч, Нова Водолага, Олешня, Опішне, Постава-Муки, Товсте). До середини XX ст. більшість гончарних шкіл, проіснувавши короткий період, за який не змогли вповні виконати поставлені завдання, припинили свою діяльність. Традиція їх діяльності збереглася і продовжилася лише в Миргороді та Опішному. Її основу було закладено завдяки далекоглядній політиці і своєчасним практичним діям діячів Полтавського губернського земства. До сьогодні функціонує Миргородський керамічний технікум імені Миколи Гоголя та Державна спеціалізована художня школа-інтернат I–III ступенів «Колегіум мистецтв у Опішні». На мою думку, той факт, що в Опішному понад століття (в різні роки) функціонували гончарні заклади, дає підставу вважати його визначним осередком гончарного шкільництва України.

Опішненські гончарні навчальні заклади відрізнялися один від одного метою та завданнями, умовами створення, підпорядкованістю та організацією навчального процесу, а також мірою впливу на подальший розвиток гончарства Опішного. Назвемо їх у хронологічному порядку:

- Опішненська зразкова гончарна навчальна майстерня Полтавського губернського земства (1894–1899) [1],
- Опішненський гончарний навчально-показовий пункт (1912–1922) [2],
- Опішненська керамічна кустарно-промислова школа (1925–1926),
- Опішненська керамічна промислова школа (1927–1932) [3],
- Опішненська школа майстрів художньої кераміки (1936–1941) [4],

– Опішненська філія Решетилівського СПТУ-№ 28 (1986–1999),

– Державна спеціалізована художня школа-інтернат I–III ступенів «Колегіум мистецтв у Опішні» (з 1997 р. — до сьогодні) [5].

Максимально можливий аналіз діяльності кожного з гончарних навчальних закладів Опішного дозволяє з'ясувати їхню роль у збереженні та розвитку мистецьких традицій осередку, а також вплив на місцеве гончарство та гончарні традиції інших регіонів України; врахувавши помилки попередників, визначити найефективніші форми діяльності подібних мистецьких закладів нині.

У науковій літературі накопичилося більш ніж достатньо відомостей про опішненське гончарство. Опішне справедливо називають гончарною столицею України, але воно ніколи не було в полі зору дослідників як осередок гончарного шкільництва. Мета цієї статті — довести, що визначальним фактором збереження і розвитку гончарних традицій Опішного були гончарні навчальні заклади; окреслити характерні особливості кожного з них; відповісти на низку важливих питань, які досі лишалися без відповіді:

– чому гончарство Опішного в різних політичних та суспільно-економічних умовах не втрачало авангардну позицію понад століття?

– чому нині, за сприятливих умов для розвитку, гончарство не має поступу вперед?

– чому гончарні школи Опішного майже не досліджено в системі української художньої освіти?

Зазначимо, що мова йтиме саме про навчальні заклади, не заторкуючи інших форм передачі гончарної майстерності.

Отже, в Опішному, як ніде більше, було апробовано різні форми організації гончарних навчальних закладів, залежно від їхнього призначення, з урахуванням потреб і необхідності розв'язання проблем гончарства на момент відкриття, що позначилося на назві закладу: *майстерня-пункт-школа-училище-колегіум*. Принцип організації гончарних навчальних закладів Опішного та їх вплив на розвиток місцевого гончарства був неоднаковий. Проте об'єднуючим їх фактором було те, що школи існували на ґрунті опішненських гончарних традицій. Стисла характеристика кожного гончарного навчального закладу Опішного дозволить виокремити особливості кожного з них.

Опішненська зразкова гончарна навчальна майстерня Полтавського губернського земства (1894–1899) була першим гончарним навчальним закладом у Російській імперії (підпорядкована своїм ор-

ганізаторам — діячам Полтавського губернського земства), покликаним на практиці ознайомити місцевих кустарів із новими для них технологічними досягненнями у виготовленні та декоруванні глиняних виробів (ознайомлення із властивостями місцевих глин та підбір відповідних до них полив та ангобів; впровадження досконаліших у технічному відношенні пристроїв та знарядь для гончарного виробництва; популяризація художньо оформлених виробів). Розгорнувши виробництво, подібне до заводського, майстерня не стала навчальною, як передбачалося, реалізувати поставлену мету вдалося лише частково.

Для керівництва закладом земство запросило керамолога Івана Зарецького (1894–1896), який не був практиком у гончарному виробництві, та технолога Маркіна (1896–1899). До колективу спеціалістів-викладачів входили майстри заводського виробництва, не пов'язані з народним гончарством. У майстерні навчалися переважно діти місцевих кустарів віком від 12 до 18 років, а також кустарі, які отримували консультації в майстерні. Термін навчання тривав від кількох місяців до трьох років.

Специфіка закладу полягала в тому, що він був виробничою майстернею, де відбувалися всі процеси гончарного виробництва, починаючи від приготування глиняної маси і закінчуючи випалюванням, але без планомірного керівництва її діяльністю. Результати функціонування майстерні: опішненські гончарі почали використовувати властивості місцевої сировини, виготовляти вироби у гіпсових формах, набув поширення пишній рослинний орнамент на глиняних виробах, було перевірено доцільність запровадження практики існування гончарних навчальних закладів у Опішному та створено базу для майбутніх пунктів розповсюдження новітніх досягнень у гончарстві серед місцевих кустарів.

Опішненський гончарний навчально-показовий пункт (1912–1922) також заснували діячі Полтавського губернського земства. Це був виробничий та навчальний заклад. Його відкрили з метою сприяння розвитку гончарства Опішного шляхом розповсюдження технологічних знань через організований навчальний процес. Як і в Опішненській зразковій гончарній навчальній майстерні Полтавського губернського земства (1894–1899), у новоствореному навчальному закладі, так само, як і в попередньому, гончарів орієнтували на створення речей не в народному стилі, а близьких до виробів фабричної промисловості, але поставленої мети — підготувати кваліфікованих майстрів — не було досягнуто.

Майстернею керував Юрій Лебіщак — запрошений з Галичини технолог зі значним виробничим досвідом, випускник Коломийської гончарної школи. Особистість його як керівника і фахівця своєї справи проявилася в тому, що керований ним заклад було спрямовано на методичне проведення експериментів з технології гончарства і орнаментування. Споруджений 1916 р. за його діяльної участі будинок для Опішненського гончарного навчально-показового пункту Полтавського губернського земства (1912–1918) тривалий час був центром гончарського життя Опішного. Сьогодні ця пам'ятка архітектури привертає увагу численних екскурсантів, які приїждять до Опішного. Викладали в школі німецькі фахівці з гончарної справи, які мали спеціальну освіту. Переважна більшість учнів, серед них кустарі, були місцевими, їх навчалася значно більше, ніж у попередньому закладі.

Заснований в умовах розквіту українського варіанту модерну, пункт, поєднуючи навчальну функцію з виробничою, зробив внесок у формування нового обличчя опішненської кераміки. В останні роки діяльності закладу значна роль належала виробничій майстерні, що відбулося згодом у назві закладу (Опішнянська гончарна майстерня).

З 1925 по 1926 р. в Опішному діяла Опішненська керамічна кустарно-промислова школа, відкрита на клопотання опішнянського районного виконавчого комітету та окрінспектури з метою «оздоровлення» і розвитку гончарства Опішного. Оскільки заклад проіснував лише рік, визначити особливості його діяльності складно. Мені відомий виріб, виготовлений 1926 р. Біликом, що свідчить про наявність учнів у цій школі.

Відкриття наступного гончарного навчального закладу Опішного — Опішненської керамічної промислової школи (1927–1932) — припало на період розквіту українізації, а припинила вона свою діяльність у часи голодомору і сталінських репресій. Ініціатором відкриття школи виступив опішнянський районний виконавчий комітет, підпорядкована вона була відділу профтехшколи Народного комісаріату освіти. Метою відкриття закладу була підготовка кваліфікованих майстрів, яких потребувала тогочасна індустрія, а також кооперування кустарів, щоб полегшити проведення контролю над гончарним виробництвом. Поставлена мета була досягнута — школа стала виробничим та культурним осередком для гончарів, в руслі тогочасної політики курсу на кооперування й, відповідно, знищення кустарництва. Виготовлення художньої кераміки в осередку посту-

пово сконцентрувалося навколо артілі «Художній керамік», яка діяла при гончарній майстерні.

Школою керував технолог Іван Бойченко (випускник Миргородської керамічної школи ім. М. Гоголя), який доклав чимало зусиль для функціонування закладу, викладали здебільшого фахівці з гончарного виробництва. Навчалися в закладі місцеві мешканці. Умовою зарахування була наявність чотирирічної освіти.

Під впливом загальноукраїнських тенденцій в Опішненській керамічній кустарно-промисловій школі запровадили елементи станкового малярства, геометричні орнаменти.

Особливість школи полягала в тому, що в ній, на відміну від попередніх, окрім практичної професійної освіти, ввели певний мінімум спеціально-теоретичних знань, необхідних для виробництва, а також проводили політично-громадське та кооперативне виховання. Випускники цієї школи відіграли провідну роль у формуванні обличчя кераміки Опішного, а також стали кваліфікованими учителями гончарства в наступному гончарному навчальному закладі Опішного — Опішненській школі майстрів художньої кераміки (1936–1941). Метою цієї школи — підготовку кваліфікованих спеціалістів із гончарного виробництва, яких потребувала тогочасна промисловість, забезпечивши їм здобуття середньої освіти, було зреалізовано повною мірою, оскільки в подальшому її випускники забезпечили тридцятирічне функціонування опішненського гончарства в промислових масштабах.

Для організації закладу значні зусилля доклав голова Українського союзу художньо-промислових організацій Лука Чередниченко, підпорядкована вона була Харківській обласній УРСР.

За період діяльності Опішненської школи майстрів художньої кераміки, вона була під керівництвом кількох директорів. Мені відомі імена чотирьох: Яків Іванович Корицький, Артем Савович Каша, Федір Антонович Різник, Олександр Петрович Кисломед. Викладачі були зі спеціальною гончарською освітою та значним виробничим досвідом, здебільшого випускники Опішненської керамічної кустарно-промислової школи (1927–1932). Учнями були переважно місцеві, але певний відсоток бажаючих навчатися був з інших областей і міст Радянського Союзу. Необхідною умовою зарахування учнів на навчання була семирічна освіта.

Особливості школи полягали в тому, що вона, по-перше, була кращою за рівнем організації з-поміж інших гончарних навчальних закладів Опішного, по-друге, на відміну від інших, де готували робіт-

ників для кустарної промисловості, в Опішненській школі майстрів художньої кераміки (1936–1941) навчання було зорієнтовано на підготовку майстрів художньої кераміки у заводських умовах. Заклад відіграв значну роль у вихованні когорти нових кадрів керамістів та збереженні народних традицій місцевого гончарства, поширенні професійних знань в інших гончарних осередках СРСР. Школа внесла свої доповнення у класичний стиль декорування опішненських глиняних виробів, який почав утверджуватися під впливом попередніх закладів — використання мальовки. На мою думку, вона до певної міри була засобом пропаганди досягнень тогочасного політичного режиму у галузі підтримки і розвитку народної культури.

Опішненська школа майстрів художньої кераміки припинила свою діяльність через початок Великої Вітчизняної війни, а традиція гончарного шкільництва в осередку була перервана. Гончарів та малювальниць готували здебільшого на гончарних підприємствах осередку — заводах «Художній керамік» та «Червоний гончар».

У 1980-х рр. знову актуалізувалася потреба в існуванні гончарного навчального закладу в Опішному. Опішненське гончарство на той час переживало кризу — когорта першокласних майстрів, вихована попередньою школою, поступово відійшла, а замінити їх було нікому. Питання існування Опішнянської філії Решетилівського СПТУ-№ 28 (1986–1999), яка, на мою думку, дещо запізно була відкрита при заводі «Художній керамік», постало надзвичайно гостро.

Метою відкриття філії (1986–2000, ініціатор — директор Музею гончарства в Опішному О. Пошивайло) була необхідність зробити гончарство конкурентоспроможним, проте вона лише певною мірою «підживила» гончарство Опішного молодими майстрами. Підпорядкована філія була Решетилівському СПТУ № 28.

Керівництво Решетилівського СПТУ № 28 виконувало переважно функцію «наглядача» на відстані. Реально ж, Опішнянська філія не мала керівника, зацікавленого в ефективній її роботі. Завідувачами на місці були працівники заводу «Художній керамік»: Анатолій Іванович Кошеленко (1985–1991), Галина Іванівна Басенко (1991–1992), Людмила Андріївна Омеляненко (1992–1996), Микола Григорович Суконька (1996–1999). Важливим фактором серед причин неефективної діяльності була, на мою думку, некерованість закладом зі сторони Решетилівського СПТУ № 28.

Викладачами спецдисциплін Опішнянської філії Решетилівського СПТУ-№ 28 (1986–1999) були переважно працівники заводу

«Художній керамік», загальнотеоретичні дисципліни викладали запрошені з місцевих шкіл.

Контингент учнів складався з талановитої молоді з України та інших республік СРСР (зокрема, з Молдови навчалися Олександр Кара, Юрій Тюлафли, Станіслав Томайт).

Особливість цього гончарного навчального закладу Опішного полягала в тому, що це був перший заклад серед інших, після закінчення якого можна було продовжити навчання у вузі. Вирізняється він також і тим, що в ньому пройшли курс навчання найбільша кількість учнів, порівняно з іншими гончарними навчальними закладами Опішного.

В останні роки формального існування філії, 1997 року, було відкрито (подаю сучасну назву) Державну спеціалізовану художню школу-інтернат I–III ступенів «Колегіум мистецтв у Опішні» (далі — Колегіум), який діє до наших днів. Заклад відкрили в умовах повної втрати престижності гончарства, тому основна мета організації його роботи вбачалася у створенні осередку національного художнього виховання та популяризації і збереженні творчого розвитку гончарства Опішного. Понад десятирічний досвід існування цього унікального мистецького закладу України наочно демонструє значні труднощі у досягненні поставленої перед ним мети. Колегіум досі не став тим просвітницько-ідеологічним центром, який утверджував би національні ідеї.

Засновником Колегіуму була Полтавська державна адміністрація. Ідейним керівником і організатором його роботи є згадуваний вище Олесь Пошивайло.

Від 1997 р. до сьогодні заклад був під керівництвом директорів: Людмили Миколаївни Овчаренко, Людмили Михайлівни Панченко, Світлани Романівни Педченко, Тетяни Миколаївни Зіненко. Нині заклад знову під керівництвом Людмили Миколаївни Овчаренко. На жаль, жоден із керівників не мав і не має спеціальної гончарської освіти.

Всі вчителі загальноосвітніх дисциплін Колегіуму мають педагогічну спеціальну освіту. Серед вчителів мистецьких дисциплін трапляються й ті, що проводять уроки без спеціальної освіти. В Колегіумі навчаються переважно місцеві діти з шести років. Термін навчання становить 11 років. У цьому й полягає специфіка закладу, що гончарство викладається весь період навчання.

На мою думку, нині Колегіум зупинився у своєму розвитку, не вказуючи бажання подальшого поступу. Серед причин цього

можна називати кілька, і всі вони будуть суттєвими (приміром, відсутність надсучасного обладнання, технічних засобів, теоретичної бази), але **основною** серед них є відсутність висококласних фахівців, залюблених у глиняну творчість. Адже прищепити любов до творення, дати розуміння глини можуть лише ті, які знають і розуміють гончарство. Відтак, необхідно шукати шляхи залучення до закладу фанатично відданих гончарству та народній культурі викладачів, а також проводити ретельний відбір учнів.

Перспективи розвитку сучасного гончарного навчального закладу Опішного вбачаю в тому, що він має навчити не лише практичному гончарству, оскільки саме по собі вміння виготовити виріб не дає подальшого розвитку ні особистості ні промислу в цілому, а формувати керамологічний світогляд. Важливо привчити учнів самостійно вивчати і давати оцінку сучасним процесам в гончарстві, приміром, розбиратися в асортименті продукції, відрізнити мистецтво від дешевого псевдомистецтва; виховати художнє сприйняття кераміки, акцентуючи на етнічних її аспектах, що є шляхом до збереження і формування етнічних традицій. Сучасна мистецька школа має сповідувати певну керамічну «філософію» — основний засіб формування в учнів особливого творчого відчуття глинотворення, яке згодом породжує національне художнє мислення. Без неї не буде гончарської ТВОРЧОСТІ в Україні. Базовими мають бути гончарні традиції осередку, де функціонує навчальний заклад.

Україн важливим і необхідним для успішного розвитку гончарного навчального закладу є проведення на його базі фестивалів, симпозіумів, конференцій з метою не лише привернення уваги до проблем і досягнень закладу, а ще й заради обміну досвідом, захоплення учнів займатися гончарством. Окрім цього, заклад мусить бути знаним в країні, престижним, до якого буде тягнутися талановита молодь з інших населених пунктів України.

Підсумовуючи, наголошу на таких аспектах:

– підвалини для подальшого розвитку провідного осередку гончарного шкільництва України — Опішного — було закладено ще з кінця XIX ст.;

– протягом понадстолітнього періоду існування в ньому гончарних навчальних закладів було апробовано різні їх організаційні форми, що трансформувалися в різних соціально-економічних і політичних умовах;

– досвід діяльності гончарних навчальних закладів в Опішному сприяв витворенню певних традицій опішненської гончарної освіти, які обов'язково потрібно враховувати нині;

– історичним досвідом вже доведено і підтверджено, що результативна діяльність гончарного навчального закладу здебільшого залежить від працюючих у ньому фахівців з покликанням;

– саме через діяльність в Опішному гончарних навчальних закладів гончарство Опішного в різних політичних та суспільно-економічних умовах не втрачало авангардну позицію понад століття.

– ефективна діяльність гончарних навчальних закладів в Опішному завжди залежала від сприяння влади — їх підтримували доти, доки вони були потрібними; від 1980-х рр. спостерігаємо безініціативність і збайдужіння владних структур до існування гончарних навчальних закладів, що спричинило до малоефективної діяльності останніх.

1. *Щербань О.* Земська гончарна школа в Опішному // Археологія та етнологія Східної Європи: Матеріали та дослідження. — Одеса, 2002. — Т. 3. — С. 267–168.

2. *Щербань О. В.* Історія діяльності Опішненського гончарного навчально-показового пункту (1912–1924) // Духовна культура як домінанта українського життєтворення: Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. — К., 2005. — Ч. II. — С. 316–322.

3. *Щербань Олена.* Опішненська керамічна кустарно-промислова школа (1925–1932) // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр. — Вип. 22. — К., 2007. — С. 131–137.

4. *Щербань О.* Опішненська школа майстрів художньої кераміки (1936–1941) // Український керамологічний журнал. — 2004. — № 2–3 (12–13). — С. 124–133.

5. *Щербань О.* Гончарство в Колегіумі мистецтв у Опішному // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я — Одеса, 2007. — Вип. I. — С. 286–290.